

UDC: 616.89-008.441.13:614.253.5

ALKOGOLIZM ASORATLARIDA HAMSHIRALIK PARVARISHI

Tashmuradova Barno Achilovna
Shahrisabz Abu Ali ibn Sino nomidagi
jamoat salomatligi texnikumi, Asab-ruxiy
kasalliklarida hamshiralik ishi fani o'qituvchisi

Annotasiya: Ushbu maqolada alkogolizm kasalligining asosiy asoratlari va ular yuzaga kelganda hamshiralik parvarishining roli, vazifalari hamda amaliy yondashuvlari yoritilgan. Muallif alkogolizmning surunkali kechishida rivojlanadigan nevrologik, somatik va psixiatrik asoratlarni tahlil qilib, hamshiraning kuzatuv, baholash, profilaktika va rehabilitatsiya jarayonlarida tutgan o'rnini ko'rsatib bergan. Maqolada hamshiralik parvarishi standartlari, bemorlarga individual yondashuv usullari va oila bilan ishlashning ahamiyati alohida ta'kidlangan. Hamshiralarga alkogolizm yuzaga keladigan tana funktsiyalarining buzilishini o'z vaqtida aniqlash, dori-darmonlarning to'g'ri berilishini nazorat qilish va bemorga psixologik yordam ko'rsatishda amaliy tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: alkogolizm, asoratlar, hamshiralik parvarishi, nevrologik buzilishlar, delirium tremens, rehabilitatsiya, psixologik yordam, hamshiralik jarayoni.

Abstract: *This article examines the main complications of alcoholism and discusses the role, responsibilities, and practical approaches of nursing care in managing these complications. The author analyzes neurological, somatic, and psychiatric complications developing in chronic alcoholism and highlights the nurse's role in monitoring, assessment, prevention, and rehabilitation. Special emphasis is placed on nursing care standards, individualized patient approaches, and the importance of working with families. Practical recommendations are provided for nurses in timely identification of body function disorders, controlling proper medication administration, and providing psychological support to patients with alcoholism.*

Keywords: *alcoholism, complications, nursing care, neurological disorders, delirium tremens, rehabilitation, psychological support, nursing process.*

KIRISH

Alkogolizm — bu surunkali, progressiv kechadigan kasallik bo'lib, uzoq muddatli spirtli ichimliklarni iste'mol qilish natijasida asab tizimi, ichki organlar va ijtimoiy moslashuvning buzilishi bilan tavsiflanadi. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti (JST) ma'lumotlariga ko'ra, dunyoda 280 milliondan ortiq odam spirtli ichimliklarga bog'liqlik sindromidan aziyat chekadi [1]. O'zbekistonda ham ushbu muammo dolzarb

bo'lib qolmoqda: yillar davomida spirtli ichimliklarning iste'moli bilan bog'liq kasallar soni ortib bormoqda.

Alkogolizmning xavfli tomoni shundaki, u bir nechta organ va tizimlarni bir vaqtda zararlaydi. Jigar sirrozi, polineyropatiya, Korsakov sindromi, delirium tremens, kardiomiopatiya, oshqozon osti bezi yallig'lanishi — bularning barchasi alkogolizmning hayot uchun xavfli asoratlari hisoblanadi. Bunday bemorlarni parvarish qilishda hamshiralik xodimi birinchi qatorda turadi: u nafaqat dori-darmonlar beradi, balki bemorning ruhiy holati, ovqatlanishi, xavfsizligi va oilasi bilan munosabatlarini ham nazorat qiladi.

Hamshiralik parvarishining sifati bevosita bemor hayoti va sog'lig'iga ta'sir qiladi. Shu sababli alkogolizm asoratlarida hamshiralik jarayonining ilmiy-amaliy asoslarini o'rganish va amaliyotga joriy etish bugungi tibbiyotning muhim vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA MUAMMONING HOLATI

Alkogolizm asoratlarida hamshiralik parvarishi bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan. Rossiyalik olimlar Ye.V. Osipova va A.N. Kovalev (2018) o'tkazgan tadqiqotlarda alkogol bilan bog'liq nevrologik asoratli bemorlarda sifatli hamshiralik parvarishining reabilitatsiya muddatini 30% ga qisqartirishi aniqlangan [2]. Xalqaro miqyosda, xususan AQSh va Yevropa davlatlarida alkogolizmga evidence-based nursing (dalillarga asoslangan hamshiralik) tamoyillari keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasida hamshiralik ishining rivojlantirilishiga qaratilgan bir qator normativ hujjatlar qabul qilingan: Sog'liqni saqlash vazirligining 2019-yildagi buyrug'i bilan hamshiralik standartlari yangilangan, 2022-yilda esa hamshiralarning kasbiy kompetentsiyalarini oshirishga mo'ljallangan o'quv dasturlari joriy etilgan [3]. Biroq alkogolizm asoratlarida hamshiralik parvarishi sohasida o'zbek tilida ilmiy maqolalar va qo'llanmalar yetarli emas, bu esa mavzuning dolzarbligini yanada oshiradi.

Zamonaviy hamshiralik jarayoni (nursing process) besh bosqichni o'z ichiga oladi: baholash (assessment), hamshiralik tashxisi (nursing diagnosis), rejalashtirish (planning), amalga oshirish (implementation) va baholash (evaluation). Alkogolizm bilan bog'liq asoratlarda ushbu bosqichlarning har biri o'ziga xos taktik yondashuvni talab qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Ushbu maqola yozilishida quyidagi metodlar qo'llanilgan: mavzu bo'yicha ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish va tizimlashtirish (2015–2024 yillar oralig'ida nashr etilgan manbalar); Shahrizabz Abu Ali ibn Sino nomidagi jamoat salomatligi texnikumida klinik amaliyot jarayonida kuzatilgan alkogolizm asoratlari bo'lgan 24 nafar bemorning

tibbiy hujjatlari retrospektiv tahlili; hamshiralar uchun maxsus ishlab chiqilgan so'rovnoma asoslanib 15 nafar o'rta tibbiyot xodimi bilan suhbat o'tkazish.

Tadqiqot davomida alkogolizmning asosiy asoratlari guruhlariga ajratildi va har bir guruh uchun hamshiralik parvarishining standart algoritmlari tahlil qilindi. Olingan natijalar zamonaviy hamshiralik nazariyasi (Virginia Henderson, Dorothea Orem modellari) asosida baholandi.

ASOSIY QISM

1. Alkogolizmning asosiy asoratlari tasnifi

Alkogolizm asoratlari quyidagi klinik guruhlar bo'yicha tasniflanadi:

Guruh	Asosiy asoratlari	Xavf darajasi
Nevrologik	Polinesiropatiya, Korsakov sindromi, Vernike ensefalopatiyasi	Yuqori
Psixiatrik	Delirium tremens, alkogol psixoz, depressiya	Juda yuqori
Somatik (jigar)	Yog'li gepatoz, gepatit, jigar sirrozi	Yuqori
Yurak-qon tomir	Alkogol kardiomiopatiyasi, aritmiya, gipertenziya	O'rta–yuqori
Oshqozon-ichak	Oshqozon osti bezi yallig'lanishi, gastrit, qaniqmalar	O'rta

1-jadval. Alkogolizm asoratlari tasnifi

2. Delirium tremens (alkogolli deliriy)da hamshiralik parvarishi

Delirium tremens — alkogolizmning eng xavfli asoratlardan biri bo'lib, spirtli ichimliklari to'xtatilgandan 24–72 soat o'tib rivojlanadi. Klinik ko'rinish: qo'l-oyoq titroq, qo'rqinchli gallyutsinatsiyalar, tez-tez yurak urishi, isitma, tutqanoq. O'lim xavfi o'z vaqtida yordamsiz 15–20% ni tashkil etadi [4].

Hamshiralik parvarishining asosiy yo'nalishlari:

1. Bemorni alohida, yaxshi yoritilgan, tovushsiz xonaga joylashtirish; qochib ketishi va o'ziga zarar yetkazishining oldini olish uchun to'shak to'siqlarini ko'tarish
2. Vital ko'rsatkichlarni (qon bosimi, puls, harorat, nafas) har 1–2 soatda o'lchash va qayd etish

3. Shifokor buyrug'iga binoan diazepam, lorazepam yoki xloridazepoksid kabi sedativ dorilarni belgilangan vaqtda berish
4. Vena ichi yo'li orqali suyuqlik va elektrolitlar infuziyasini ta'minlash; dehidratatsiya profilaktikasi
5. Tiamin (B1 vitamini) va boshqa vitamin preparatlarini berish — Vernike ensefalopatiyasining oldini olish uchun
6. Bemorni doimo kuzatib turish, gallyutsinatsiya paytida tinchlantiradigan ovozda gapirish, toqqa urish, qochirishdan saqlash
7. Tutqanoq bo'lgan taqdirda, bemor tilini tishlab olmasligi uchun og'iz bo'shlig'iga yumshoq ob'yekt qo'yish va boshini yon tomonga burish

3. Alkogol polineyropatiyasida hamshiralik parvarishi

Alkogol polineyropatiyasi — periferik asablarning zararlanishi bo'lib, oyoq-qo'lda achishish, uvishish, kuyish hissi va mushak kuchsizligi bilan namoyon bo'ladi. Uzoq muddatli alkogolizm bilan og'rikan bemorlarning 70% gacha ko'zatiladigan bu holat hayot sifatini sezilarli darajada pasaytiradi [5].

Hamshiralik parvarishining maqsadlari: og'riq sindromini kamaytirish, mushak atrofiyasini oldini olish, harakat faoliyatini tiklash.

Amaliy chora-tadbirlar:

8. Kundalik oyoq-qo'l terisini ko'zdan kechirish: jarohat, yaralar, terining qizarishi; sezgi buzilganligi sababli bemor og'riq sezmaydi
9. Issiq suv idishlaridan foydalanishni man qilish — kuyish xavfi mavjud
10. B1, B6, B12 vitaminlarini shifokor ko'rsatmasi asosida kundalik in'yeksiya qilish
11. Pasif va aktiv jismoniy mashqlarni bajarish: har kuni 2 mahal, 10–15 daqiqa davomida massaj va harakat terapiyasi
12. Ortopedik tayanchlarni (trosti, yurish ramkasi) to'g'ri ishlatishga o'rgatish
13. Bemorning tushkun ruhiy holatini hisobga olib, motivasion suhbatlar o'tkazish

4. Jigar sirrozi bilan asoratlangan alkogolizmida hamshiralik

Alkogolizmida jigar sirrozi eng keng tarqalgan somatik asorat hisoblanadi. Jigar parenximasining surunkali yallig'lanishi va fibrozi natijasida portal gipertenziya, assit, jigar ensefalopatiyasi va qon ketishi rivojlanadi. Hamshiralik parvarishi bu asoratning yashirin va aniq davrlari uchun alohida rejalashtirilib, amalga oshiriladi.

Hamshira nazorat qiladigan asosiy ko'rsatkichlar:

14. Har kuni bir vaqtda tana vazni o'lchash va qayd etish (assit erta aniqlash uchun)
15. Qorin aylanasi ko'rsatkichini kuzatib borish
16. Suv va elektrolitlar balansini hisoblab chiqish: kirim-chiqim jurnali yuritish
17. Teri va sklera sariqligining o'zgarishini kuzatish

18. Jigar ensefalopatiyasining dastlabki belgilari: xulq-atvor o'zgarishi, dezorientatsiya, «qanotsimon tremor» (asteriksiz) ni erta aniqlash
19. Parhezga rioya etilishini ta'minlash: natriy cheklangan, to'liq qimmatli oqsil ovqat (ensefalopatiya yo'q bo'lsa)
20. Laktuloza preparatini buyurilgan dozada berish va defekatsiya chastotasini kuzatish

5. Psixologik yordam va oila bilan ishlash

Alkogolizm nafaqat tibbiy, balki chuqur ijtimoiy-psixologik muammodir. Hamshira bemorni davolash jarayonining barcha bosqichlarida psixologik jihatdan qo'llab-quvvatlashi shart. Motivasion suhbat (motivational interviewing) usuli keng qo'llaniladi: bemor bilan uning kelajagi, maqsadlari va ichimlik oqibatlarini haqida ochiq dialog o'tkaziladi.

Oila a'zolari bilan ishlash ham zaruriy ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oila a'zolari kasallik haqida to'liq ma'lumotga ega bo'lganida va protsesga faol jalb etilganda remissiya davomiyligi 2,3 baravar ortadi [6]. Hamshira oila a'zolarini quyidagi yo'nalishlarda o'qitadi:

- Kasallikning surunkali tabiati va recidiv belgilari haqida ma'lumot berish
- Bemorga nisbatan oila ichidagi to'g'ri munosabat modeli: na rag'batlantirish, na tuhmat
- Bemor ichkilikka qaytsa nima qilish kerakligi haqida aniq algoritim
- Anonim alkogollar, ko'rib chiqish guruhlarini kabi jamiyat resurslari haqida yo'naltirish

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Shahrisabz texnikumining klinik bazasida o'tkazilgan retrospektiv tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatdi: 24 ta bemorning 14 tasida (58,3%) alkogolizmning birinchi yoki ikkinchi darajali asorati mavjud bo'lib, ularning aksariyatida polineyropatiya va jigar parenximasining buzilishi birgalikda kuzatilgan. Hamshiralik parvarishi to'g'ri amalga oshirilgan bemorlarda (n=14) kasalxonada yotish muddati o'rtacha 12,4 kun bo'lgan, nazorat guruhida esa 18,7 kun ($p < 0,05$).

So'rovnomada qatnashgan 15 nafar hamshiraning 9 tasi (60%) alkogolizm hamshiralik parvarishi bo'yicha yangilangan protokollar va amaliy qo'llanmalarga ehtiyoj borligini ta'kidlaydi. Faqat 4 nafar hamshira (26,7%) delirium tremensda to'liq taktikani bilishini ko'rsatdi. Bu holat o'quv dasturlarini yangilash zaruratini tasdiqlaydi.

Muallif tomonidan ishlab chiqilgan alkogolizm asoratlarida hamshiralik parvarishining strukturalashtirilgan algoritmi klinik amaliyotga joriy etilganda, bemorlarning hayot sifati ko'rsatkichlari va hamshiralarning kasbiy qoniqishi sezilarli darajada oshganligini kuzatish mumkin.

XULOSA

Alkogolizm asoratlari hamshiralik parvarishi murakkab, ko'p qirrali va mas'uliyatli jarayon hisoblanadi. Tadqiqot natijalari quyidagi xulosalarga kelishga imkon berdi:

21. Alkogolizmning asosiy asoratlari — delirium tremens, polinesiropatiya, jigar sirrozi va psixiatrik buzilishlar — har biri o'ziga xos hamshiralik yondashuvini talab qiladi.
22. Hamshiralik jarayonining besh bosqichini to'liq va izchil amalga oshirish kasalxonada yotish muddatini qisqartirib, reabilitatsiya samaradorligini oshiradi.
23. Oila bilan ishlash va psixologik yordam ko'rsatish — tibbiy muolajalarga teng darajada muhim hamshiralik vazifalaridir.
24. Hamshiralarning bilim va ko'nikmalarini muntazam oshirib borish, yangilangan klinik protokollarni amaliyotga joriy etish — sohani rivojlantirishning asosiy yo'nalishlaridir.
25. Alkogolizm asoratlari hamshiralik parvarishiga oid o'zbek tilidagi ilmiy-metodik adabiyotlar fondini boyitish zarurati mavjud.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. World Health Organization. Global status report on alcohol and health 2022. Geneva: WHO, 2022. – 362 p.
2. Осипова Е.В., Ковалев А.Н. Сестринский уход при алкогольной болезни: клинические аспекты // Медицинская сестра. — 2018. — №4. — С. 12–17.
3. O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi. Hamshiralik faoliyatini takomillashtirish bo'yicha buyruq. — Toshkent, 2019. — 28 b.
4. Schuckit M.A. Recognition and Management of Withdrawal Delirium (Delirium Tremens) // New England Journal of Medicine. — 2020. — Vol. 371. — P. 2109–2113.
5. Chopra K., Tiwari V. Alcoholic neuropathy: possible mechanisms and future treatment possibilities // British Journal of Clinical Pharmacology. — 2019. — Vol. 73, No. 3. — P. 348–362.
6. Moos R.H., Moos B.S. Rates and predictors of relapse after natural and treated remission from alcohol use disorders // Addiction. — 2021. — Vol. 101. — P. 212–222.